

Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları

Prof. Dr. İoanna KUÇURADI

Demokrasinin uzun bir tarihi vardır. Demokrasi üzerine sistematik bir şekilde kafa yormuş ilk düşünür olan Platon'a göre demokrasi, en az iyi olan siyasal düzendir; çünkü demokrasinin bir sapması olan *okhlokraşiye* (kitlenin egemenliğine) kolayca dönüşebilir, böylece de en kötü siyasal düzen olan tiranlığa (zorbalığa) götürebilir. Platon, demokrasi "çok hoş bir siyasal düzendir, anarşik ve rengarenktir, eşit olanlara ve olmayanlara aynı şekilde, ayırım yapmaksızın, bir tür eşitlik atfeder"¹ der.

Aristoteles için demokrasi, en iyi siyasal düzen saydığı *politeianın* bir sapmasıdır: demokrasi yoksulların çıkarlarını, yani yurttaşların yalnızca bir kısmını korur; diğer sapkın kamu düzeni biçimleri gibi o da, ortak yararı korumaz.

Politeia teriminin ve konumuzla ilgili Platon'un ve Aristoteles'in başka bazı terimlerinin Latinceye tam olarak çevrilmemiş olmalarının düşünce tarihinde yaratmış olduğu sonuçları izlemek ilgi çekici olurdu. Buna girişmeyeceğim burada. Aristoteles'ten Kant'a geçeceğim.

Kant, cumhuriyetçi ve demokratik teşkilatlanma veya anayasa arasındaki bir karıştırmaya dikkat çekiyor ve *Ebedi Barışta* devlet biçimlerinin iki farklı ilkeye göre bölünebileceğini belirtiyor. Ona göre devlet (*civitas*) biçimleri, iktidarı elde bulunduranlar açısından, bir de iktidarı elde bulunduranların halkı yönetme biçimi bakımından ayrılabilir: *formae imperii* bakımından -ki bunlar otokrasi, aristokrasi ve demokrasidir- ve *formae regiminis* bakımından -ki bunlar da teşkilatlanmayla, yani bir kitlenin bir halk olmasını sağlayan genel istemenin edimiyle ilgilidir. İşte devletin elinde bulundurduğu iktidarı kullanma biçimine göre, iki yönetim biçimi vardır: cumhuriyetçilik ve despotizm.

* H.Ü. Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Politeia, 558c.

Cumhuriyetçilik yürütme kuvvetini yasama kuvvetinden ayırır: despotizm ise yasaları, yani kamu istemesini özel isteme olarak kullanır. Buna dayanarak da Kant şu sonucu çıkarır: kelimenin esas anlamıyla demokrasi bir tür despotizmdir, çünkü demokraside bütün yurttaşlar tek yurttaş hakkında, onun katılımı olmadan ve gerektiğinde tek yurttaş karşı kararlar alabilen bir yürütme kuvveti oluşturuluyor; öyle ki kararlar bütün halk tarafından alınıyor, ama yine de bütün halk tarafından alınmış olmuyor. Bu da, genel istemenin kendiy-le, aynı zamanda özgürlükle de çeliştiği anlamına geliyor.²

Demokrasi yüzyılımız boyunca Batı düşüncesinin ideallerinden birini oluşturmuş; doksanların başından beri de demokratikleşme-insan hakları-serbest pazar ve özelleştirme uluslararası topluluğun sloganları haline gelmiştir. Bunlar yüzyılın dönemecinde, günümüzün belli başlı moda fikirlerini oluşturuyorlar. “Gelişmekte olan” ülkelerde demokratikleşme ve serbest pazarın insan haklarını korumanın ana yolları olduğu görüşü de yaygın kabul görüyor.

Ne var ki, şu anda, demokratikleşmenin çokpartili seçimlerle eşleştirildiği, bunun sonucunda da, gelişmekte olan birçok ülkede “herşey yapılabilir” ilkesiyle hareket eden siyasal partilerin, olabildiğince fazla oy almak ve iktidara sözümona “demokratik” yoldan gelebilmek için, çoğu zaman, onlara oy verenlerin “hoşuna giden” ama insan haklarına -bu arada onlara oy verenlerin de insan haklarına- zarar veren şeyler vaad etmeye ve yapmaya çekinmedikleri gözden kaçıyor.

İşte, demokratikleşmenin çok partili seçimlerle bu eşleştirilmesi, yani demokrasi kavramının yalnızca bir ögesine indirgenmesi, bu tür “demokrasi”lerin insan haklarının korunmasını güvence altına alamadığı, üstelik kimi ülkelerde insan haklarının korunmasını engelleyebildiği olgusunun görülmesini -özellikle de Batılı gelişmiş ülkelerin insanlarınca görülmesini- zorlaştırıyor.

Bir Afrika ülkesinde yapılan seçimler sırasında orada bulunan bir antropolog, şu ilginç olayı anlatıyor:

Oy verme kulübelerinde demokrasi pupa yelken gidiyordu. Bir adam, karılarını getirmediği için azarlanıyor. “Gelmek istemediler”- “Onları dövmeliydin”. Pekçok Dowayo'a ne konuda oy kullandıklarını sordum. Boş gözlerle baktılar bana. Kimlik cüzdanı-

² “Zum ewigen Frieden. In philosophischer Entwurf”, Kants Werke in zwölf Bänden XI, Suhrkamp Verlag 1964, s.206-207.

mızı aldık, orada duran görevliye verdik, o da onu mühürledi, böylece de oyumuz işaretlendi, diye cevap verdiler. Evet, ama ne için oy kullanıyorlardı? Yine boş bakışlar. Dedik ya, cüzdanımızı aldık... Hiçbiri seçimlerin ne için yapıldığını bilmiyordu.³

Birkaç yıl önce, Cezayir'deki "demokratik" seçimlerden sonra yapılan darbe karşısında Batı dünyasının susmasıyla ilgili olarak Türkiye'de ve başka ülkelerde yapılan protesto gösterilerinin temelindeki sorun, demokrasiyi çokpartili seçimlere indirgemenin götürdüğü çıkmazlara başka bir örnektir.

Çokpartili seçimlere indirgenen "demokrasi" sivil toplumun yönetim biçimi -yani bir ülkede kamunun, bütün yurttaşların insan hakları korunacak şekilde yönetimi- olmasa gerek. Olsa olsa, siyasal partiler olarak organize olan bazı grupların iktidara gelmek için ve bu iktidarı, taraftarlarını memnun eden ama insan haklarını korumayan bazı uygulamaları "meşru" bir şekilde serbestçe gerçekleştirmek için izledikleri bir yol oluyor.

Böylece "demokrasi"nin yalnızca çokpartili seçimler olarak işlediği bir devlet, bir *res publica* (bir cumhuriyet), yani bütün yurttaşların sahip çıkabileceği bir tüzel kişi olmaktan çıkıyor, yalnızca iktidarda olanlara ait sayılan bir "varlık" haline geliyor.

Bu ve bu tür başka birçok neden, yüzyılın dönemecinde, "demokrasi nedir?" sorusunu yeniden sormayı, insan haklarının korunmasını sağlayabilecek demokrasinin koşullarını araştırmayı ve demokratikleşmenin ne demek olabileceğini ortaya koymayı zorunlu kılıyor.

Demokrasi kavramıyla ilgili olarak sorulabilecek temel sorulardan biri, demokrasiden bugün, Kant'ın dediği gibi bir devlet biçimi veya düzenini mi, yoksa bir yönetim biçimini (kamusal olanı bir yönetme biçimini) mi anlamanın uygun olduğudur; çünkü bugün demokrasi her ikisi sayılıyor: demokratik bir biçimde yönetilen krallıklar olduğu gibi, seçimle başa gelen bir oligarşi tarafından yönetilen devletler de var dünyamızda.

Kanımcı, bugün demokrasinin yalnızca bir yönetim biçimi -oluşturucu biriminin yurttaşın olduğu devlette kamusal olanı yönetme biçimi- olarak anlaşılması uygun olur. Ne var ki, bu 'yurttaş' da biçimsel olarak değil, Aristoteles'in anladığı anlamda, yani "sivil toplumun yönetimine düşünüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılma gücüne sahip kişi"⁴ olarak anlaşılmalı.

³ Örneği aktaran: K. Tomasevski, *Development Aid and human Rights Revisited*, Printer Publishers, London and New York, 1993, s.15.

⁴ *Politika*, 1275 b 20.

Bu yurttaş kavramı ise, şu anda egemen olandan farklı bir devlet anlayışını gerektiriyor.

Şu anda egemen olan devlet anlayışı nedir? Şu anda egemen olan, devleti kendi başına bir varlık olarak gören anlayıştır: devleti kamusal bir varlık -bir *res publica* veya cumhuriyet- olarak gören anlayış değil, uyruklarını ezen (dolayısıyla bazı marksistlerin iddia etmiş oldukları gibi ortadan kaldırılması gereken) bir varlık; veya yurttaşların yapıp ettiklerine karşılık özgürlüklerini kısıtlayan (dolayısıyla özelleştirme ve serbest pazar savunucularının iddia ettiği gibi “küçülmesi” gereken) bir varlık; ya da yurttaşları koruyan ve ne yapacaklarını onlara söyleyen bir varlık olarak gören anlayış. Demokrasi böyle anlaşılan devletin yönetim biçimi olamaz.

Demokrasinin “halkın, halk tarafından ve halk için” yönetimi olmasının bazı nesnel ve bazı öznel koşulları vardır.

Bu nesnel koşullardan biri ve en önemlisi, farklı bir devlet anlayışıdır. Bu da, varlık nedeni yurttaşları birbirlerine karşı korumak ve kamuyu adaletin gereklerine göre yönetmek olan hukuksal bir insan kurumu olarak devlet anlayışıdır: tarihsel gerçeklikte hukuku - yani adalet idesini- *belirleyici* kılmak için a) şu veya bu şekilde kendiliğinden kurulan toplumsal ilişkileri -hak-ödev veya rol ilişkilerini- adalete dayanan (insan haklarının korunmasını sağlayabilecek şekilde kurulan) ilişkilere dönüştürmek için ve b) kamusal olanı mevcut tarihsel koşullarda insan haklarının gerektirdiklerine uygun olarak yönetmek için oluşturulan bir organlar bütünü olarak devlet anlayışı. Bu, *insan haklarına dayanan devlet* anlayışıdır: örgütlenmesi, açık felsefi bilgiyle içeriklendirilmiş insan haklarının getirdiği taleplere uygun olarak yapılan, yasaları da insan hakları temel alınarak türetilen ve işletilen devlet anlayışı. Böyle bir devlet anlayışı, insan haklarını bütün ulusal politikaların ana amacı olarak görmeyi, başka bir deyişle, oluşturulan ulusal politikaların ana amaçlarının hukuksal bir insan kurumu olarak devletin amaçlarıyla *aynı* olmasını gerektiriyor.

Hukuksal bir insan kurumu olarak devletin amaçları, haklarında karar alınacak türden şeyler değil, *farkına varılacak* türden şeylerdir; dolayısıyla demokratik karar konusu olmazlar. Bir devlette demokrasinin işleminin ana koşulu, yurttaşların devletin (onu oluşturan organların) toplumsal ilişkilere adaleti getirmek, başka bir deyişle yurttaşların insan haklarını eşitçe korumak için varolduğunun bilincinde olmasıdır.

Böyle bir devletin iki ana işlevi olabilir: yurttaşları yurttaşlara karşı korumak, yani yurttaşlararası ilişkileri insan haklarının getirdiği talepleri hesaba katarak düzenlemek; ve kamuyu, bütün yurttaşların temel haklarla ilgili ihtiyaçlarını *eşitçe* karşılama *olanağını* sağlayacak şekilde yönetmektir.

Bir yönetim biçimi olarak demokrasi devletin ikinci ana işleviyle ilgili, yani kamunun yönetimiyle ilgili görünüyor.

Böylece demokrasi, kamunun yönetimine ilişkin kararların, ilgili bütün yurttaş'ların - ama devletin, bütün yurttaşların temel haklarını eşitlikle korumak için var olduğu bilincinde olan yurttaşların- katılımıyla alındığı yönetim şeklindedir.

Bu demektir ki, “demokratik kararlar” alma, yalnızca, belirli gerçek tarihsel koşullarda, yani belirli bir ülkenin koşullarında insan haklarının korunabilmesini sağlayabilecek yollar için söz konusu olabilir.

Demokrasinin bir devlette işleyebilmesi için, insan haklarının korunmasını ulusal politikaların ana amacı olarak koymak konusunda Rousseau'nun “toplumsal sözleşme”si gibi bir ilk oybirliği gereklidir.

Yüzyılımızın dönemecinde, insan haklarını koruma gerekliliği konusunda en azından sözel bir oybirliği vardır. Ne var ki, insan haklarının korunabilmesi için, onların bütün politikaların ana amacını oluşturması gerektiğinin farkında değiliz daha. Ve nelerin demokratik karar konusu olabileceğinin, nelerin olamayacağını; ayrıca demokrasinin bir amaç değil, bir devlette kamusal olanı yönetme biçimi olduğunun da yeterince farkında değiliz.

Bir süre önce, Anayasa Mahkemesi bir partiyi kapattığında, bir gazete ilk sayfasında “demokrasi yenildi” manşetini atmıştı. Bu manşetin dayandığı demokrasi anlayışını biraz açığa çıkarmayı denemek yararlı olur.

Benim görebildiğim kadarıyla, bu manşetin temelinde demokrasiye ilişkin bazı doğru ve bazı problematik kabuller var gibi görünüyor. Bunlar a) demokrasinin bir devlet biçimi olduğu ve çokpartili demokrasinin en iyi yönetim biçimi olduğu; b) devletin nasıl düzenleneceğine -hangi görüşler, ilkeler veya normlarla oluşturulacağına- karar verenlerin, bir devletin “özgür” insanlar olan yurttaşları olduğu; c) bütün görüşlerin ve normların (postmodernizmin iddia ettiği gibi) aynı değerde olduğu, dolayısıyla bir devlette, bir parti olarak kendini örgütleyen bütün görüşlerin devletin teşkilatlanmasını etkilemede eşit haklara sahip olduğu v.b. kabullerdir.

Böylece denebilir ki, o gazetenin manşetinin temelinde bulunan en önemli sorun, yurttaş kavramına ilişkindir: yurttaş, devletin yalnızca oluşturucu birimi sayılıyor; devletin, yurttaşlarının temel haklarının eşitçe korunma olanağını sağlama olan varlık nedeninin *bilincinde olan* ve “sivil toplum”un yönetimine -kamunun yönetimine ilişkin kararlara- düşününüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılan kişi değil.

Bu da bizi, demokrasinin işleminin öznel koşullarına bakmaya götürüyor -öyle ki, demokrasi insan haklarına ters düşen normlara ve görüşlere (örneğin ırkçılığa, örneğin bugün köktendincilik diye adlandırılanlara) kapıyı açık tutan çokpartili seçimlerden ibaret sayılmasın.

Şu anda bir ülkenin belirli koşullarında insan hakları taleplerini yerine getirme umudunu veren demokrasinin ana öznel koşulları, Kantçı anlamda aydınlanma ve felsefî değer bilgisidir. İlki biçimsel bir koşul, ikincisi içeriksel bir koşuldur.

Kant'ın aydınlanmadan ne anladığı genellikle biliniyorsa da, bilmeyenlerin de olabileceğini düşünerek, onu burada tekrar edeyim.

1784'te bir gazetenin kendisine sorduğu "Aydınlanma nedir?" sorusuna Kant'ın verdiği cevap kısaca şudur:

Aydınlanma, insanın kendi kabahati sonucu ortaya çıkan ergin olmama durumunu aşmasıdır. Ergin olmama, kişinin kendi anlama yeteneğini başkasının yol göstericiliği olmadan kullanamaması demektir. Kendi kabahati olması da, bu ergin olmamanın, anlama yeteneğinin eksikliğinden değil, başkasının yol göstericiliği olmadan bu yeteneği kullanma kararlılığı ve cesareti eksikliğinden kaynaklanması demektir.⁵

Kant'ın aydınlanmayı bu tanımlamasında önemli olan, aydınlanmanın, çoğu zaman sayıldığı gibi bir dünya görüşü olarak görülmemesi, bir kişi yeteneği olarak görülmesidir - kişinin kendi adına yargıda bulunma yeteneği. Bu, felsefî değer bilgisiyile beslenmesi gereken bir yetenektir.

İnsan haklarını koruyabilme umudunu veren demokrasinin işleminin onsuz olunamayacak öznel bir koşulu da felsefî *değer bilgisidir*. Belirli bir durumda insan onurunun korunabilmesi için neyin yapılması gerektiğine ilişkin yargıda bulunabilme, başka şeyler arasında felsefî değer bilgisini ve insan onurunun nelerden oluştuğunun bilgisini de gerektiriyor.

Yüzyılın dönemecinde, insan haklarının korunması için "birşeyler" yapmak isteyenlerin sayısında önemli bir artış; ama aynı zamanda değer, değerler ve insan hakları konusunda çok çarpıcı, şaşırtıcı bir bilgisizlik de görüyoruz. Oysa bu bilgiler sayesinde, insan hakları sözcüğünü kullanarak insan haklarına zarar verme önlenabilir; çokpartili seçimlere indirgenmiş demokrasinin, devletin oluşturucu birimini değiştirmek için, yani yurttaşın yerine cemaati -bu ister etnik, ister kültürel veya dinsel cemaat olsun- koymayı hedefleyen cemaatçiliği teşvik etmek için araç olarak kullanılmasının da önüne geçilebilir.

Demokrasi, kendi adına doğru değerlendirmeler yapmaya çalışarak yargıda bulunabilen ve kamunun yönetimine düşünüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılabilen, aynı zamanda da hukuksal bir insan kurumu olarak devletin varlık nedeninin bilincinde olan yurttaşını varsayıyor. Demokrasi böyle yurttaşları varsayıyorsa, "demokratikleşme" de böyle yurttaşlar yetiştirmek demek olur.

⁵ I. Kant, "Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung", op cit, s.53.

Öyle görünüyor ki, demokrasinin işleyebilmesi, yani belirli bir ülkenin koşullarında ilgili bütün yurttaşların insan haklarını korumayı amaçlayan kararların alınma prosedürlerine bütün ilgili yurttaşların katılabilmesi, bütün yurttaşların felsefe eğitimi görmelerini zorunlu kılıyor.

Çünkü felsefe eğitimi, kendi adına yargıda bulunmaya, olan bitenlerde mevcut bağlan-tıları kendi adına kavramaya ve herşeyden çok, her durumda insan onurunun tehlikede olduğu noktayı görebilmeye yardımcı olan bir eğitimidir -eğitilen her bir kişinin görebileceği kadar bunları görmesini sağlayan bir eğitim. Bu onur ve gerektirdikleri -örneğin insan hak-larının korunması- da (şüphesiz başka şeylerle birlikte) kamu işlerini düzenleme ve yönetme ilkesi olarak toleransın sınırlarını çiziyor.

Bir devlette bütün yurttaşların değil, bütün kültürel, dinsel ve diğer cemaatlerin eşit haklara sahip olduğunu öne süren ve demokrasiyle ilgisi olmayan cemaatçilik eğiliminde görülen artış karşısında, Aristoteles'in yurttaş kavramı (:sivil toplumda kamunun yöne-timine düşünüp taşınarak ve eleştirel bir tutumla katılma gücüne sahip, devletini de bir *res publica* olarak düşünen kişi olarak yurttaş kavramı) yalnızca demokrasi kavramını değil, aynı zamanda eğitimdeki öncelikleri yeniden belirlemede yol gösterici bir kavram olabilir.

Geçen Aralık ayında (1997) "Yirmibirinci Yızyılda UNESCO İçin Yeni Ufuklar" konulu toplantıda UNESCO Genel Direktörü Federico Mayor'un şu sözleriyle bitireyim bu yazıyı:

Yüksek teknoloji ile aç çocukların hala yanyana bulunduğu, sürekli olarak yeni ve çok defa önceden kestirilemeyen ilerlemelere tanıklık ettiğimiz bir dünyada, kişisel özerkliğe, düşünce özgürlüğüne ve etik yargıda bulunmaya gitgide daha çok önem vermeliyiz. İşte bu bakımdan felsefe eğitimi açıkca yirmibirinci yüzyılın anahtarlarından biridir.⁶

⁶ Türkiye Felsefe Kurumu Bülteni, Sayı 9, s.1.